

ZMENY V POZEMKOVOM VLASTNÍCTVE NA SLOVENSKU V ROKOCH 1939 – 1945

MARTINA FIAMO VÁ

FIAMO VÁ, Martina. Changes in land ownership in Slovakia in the period 1939–1945. *Historický časopis*, 2017, 65, 1, pp. 99-117, Bratislava.

The subject matter of land reform and the related issue of ensuring that land was owned by ethnic Slovaks, had already appeared in Slovakia in the time of autonomy after 6 October 1938. Reflections about the change of land ownership from the beginning referred not only to Jews, but also to the land of foreigners, the land allotted within the 1st land reform, as well as to the land of Slovaks. The prepared land reform was supposed to compensate for the iniquities caused by the 1st land reform and return the land back “to the hands of those who truly work on it”. Unlike the owners of shops and enterprises, Jewish landowners did not represent a very large class of people, but even in spite of this fact, the following Aryanization of this Jewish land property was subject to corruption. The local and state authorities as well as common people participated in the process of transferring Jewish land into the hands of “Aryans”. However the Slovak government failed in its effort to create a strong middle class of peasants who would support Hlinka’s Slovak People’s Party.

Key words: Slovak Republic 1939–1945. Aryanization. Holocaust. State Land Office.

Otázka nového usporiadania pozemkového vlastníctva¹ sa stala aktuálnou ihneď potom, ako sa v októbri 1938 dostala na Slovensku k moci Hlinkova slovenská ľudová strana

-
- 1 K problematike bližšie pozri napr.: BAUCH, Vlastislav – KONTRA, Martin. Príspevok k otázke postavenia malých roľníkov za tzv. slovenského štátu. In *Ekonomický časopis*, 1955, roč. 3, č. 1, s. 77-96; BAUCH, Vlastislav. Pozemková reforma za tzv. Slovenského štátu. In *Ekonomický časopis*, 1956, roč. 4, č. 4, s. 364-385; BAUCH, Vlastislav. *Poľnohospodárstvo za slovenského štátu*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958, 181 s.; CAMBEL, Samuel. Sociálno-ekonomické a politické východiská slovenskej pozemkovej reformy (1938 – 1945). In *Historický časopis*, 1993, roč. 41, č. 5-6, s. 654-667. ISSN 0018-2575; CAMBEL, Samuel. Arizácia a ďalšie zmeny v pozemkovej držbe na Slovensku do leta 1944. In *Historický časopis*, 1995, roč. 43, č.1, s. 69-89. ISSN 0018-2575; CAMBEL, Samuel. Poľnohospodárska politika a pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1939 – 1944. In RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *České a slovenské zemědělství v letech 2. světové války. Studie Slovákého muzea. Slovenská dedina (1938 – 1944)*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1996, 219 s. ISBN 8085665638; DOLEŽAL, Jiří. Příspěvek k otázkám pozemkové držby na Slovensku v letech druhé světové války. In *Československý časopis historický*, 1959, roč. 7, s. 318-358; FIAMO VÁ, Martina. „Slovenská zem patří do slovenských rúk“: Arizácia pozemkového vlastníctva židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV : Historický ústav SAV, 2015, 175 s. ISBN 978802241446-3; RYCHLÍK, Jan. Pozemková reforma na Slovensku v letech 1940 – 1945 ve světle nových dokumentů. In *Vědecké práce Zemědělského muzea*, 1986, roč. 26, s. 259-263; RYCHLÍK, Jan. Příprava a priebeh pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In *Agrikultúra*, 1989, roč.

(HSLS). Jej naliehavosť bola daná nielen výhradami strany k pozemkovej reforme realizovanej v období 1. ČSR, ale predovšetkým nespokojnosťou širokých vrstiev roľníckeho obyvateľstva, rozčarovaných z jej dovtedajších výsledkov. Typickými javmi slovenskej dediny naďalej ostávala veľká rozdrobenosť pôdneho fondu, neusporiadanosť pozemnoknižných záznamov, nízka úroveň mechanizácie, značná zadlženosť roľníctva a celková zaostalosť. Na sklonku 30. rokov 20. storočia tvorili väčšinu poľnohospodárskych podnikov (65,6 %) na Slovensku malé hospodárstva do 5 ha², ktoré podľa stavu z roku 1930 vlastnili len 19,2 % poľnohospodárskej pôdy.³ Uspokojenie všetkých žiadateľov o poľnohospodársky majetok v rámci prvej pozemkovej reformy nebolo možné aj v dôsledku preľudnenosti vidieka a nevhodných geografických podmienok Slovenska.

Vládnuca HSLS mala záujem vyriešiť problém s držbou pôdy (podľa vlastného konceptu) nielen z uvedených príčin, ale aj v dôsledku Viedenskej arbitráže z novembra 1938, ktorou Slovensko prišlo o viac ako pol milióna hektárov ornej pôdy. Kým v jeho pôvodných hraniciach zaberala viac ako 37 % jej plochy, na oklieštenom území klesla jej výmera pod 32 %.⁴ Jedným z prvých následkov arbitrážneho rozhodnutia bol tiež príchod množstva slovenských utečencov z okupovaného územia, požadujúcich vlastnú pôdu. S tým súvisiaca otázka obmedzenia pozemkového vlastníctva Slovákov na odstúpenom území a maďarskej revízie prvej československej reformy neskôr vyústila do série niekoľkoročných maďarsko-slovenských rokovanií.

Riešenie uvedených problémov si na Slovensku vyžiadalo vybudovanie kompetentnej inštitúcie. Na základe ústavného zákona č. 299/1938 Sb. z. a n. o autonómii Slovenskej krajiny patrila všetka agenda spadajúca do 6. októbra 1938 pod ministerstvo poľnohospodárstva, ako aj ministerstvo obchodu, priemyslu a živností v Prahe do pôsobnosti slovenského ministerstva hospodárstva (MH), ktoré tým prevzalo i agendu stále nedokončenej pozemkovej reformy. V rámci štruktúry MH vznikol odbor č. XI pre pozemkovú reformu⁵, ktorý sa ujal práce IX. odboru ministerstva poľnohospodárstva v Prahe,

22, s. 143-164. ISBN 8007001042.

- 2 V rámci prvej pozemkovej reformy bolo do roku 1937 podľa J. Doležala na Slovensku zabraných 1 396 135 ha pôdy (z toho 36 % poľnohospodárskej). Celkovo sa prideliло 690 525 ha takmer 190 000 osobám, pričom z tohto počtu získalo 187 423 osôb drobné pridely (do 30 ha) v celkovej výmere 290 543 ha (247 570 ha poľnohospodárskej pôdy). 594 zvyškárov dostalo 74 654 ha pôdy a v 1 437 prípadoch sa prideliло 325 327 ha vo forme väčších objektov. V. Bauch udáva, že 186 648 drobných pridelcov dostalo spolu 246 777 ha poľnohospodárskej pôdy (z 298 034 ha všetkej pôdy pridelenej drobným pridelcom). DOLEŽAL, ref. 1, s. 320; BAUCH, *Pol'nohospodárstvo za slovenského štátu*, ref. 1, s. 8.
- 3 BAUCH, *Pol'nohospodárstvo za slovenského štátu*, ref. 1, s. 21.
- 4 BAUCH, *Pol'nohospodárstvo za slovenského štátu*, ref. 1, s. 19-20.
- 5 Odbor č. XI sa členil na šesť oddelení. Oddelenie XI/a malo na starosti osobné, kvalifikačné a disciplinárne otázky zamestnancov, rozpočet, zisťovanie a evidenciu postupu prác i pracovné zaťaženie jednotlivých organizačných zložiek v odbore pozemkovej reformy. Oddelenie XI/b spracovávalo výsledky vnútorných a medzirezortných porád pre služobnú potrebu, vydávalo príslušné inštrukcie, vykonávalo inšpekciu štátnych obvodných úradovní. Venovalo sa legislatívnej stránke pozemkovej reformy, tlačovej a propagačnej službe i zisťovaniu a spracovaniu výsledkov reformy. Oddelenie XI/c spravovalo majetok náhradového a kolonizačného fondu, ako aj fondu česko-slovenských legionárov, vykonávalo dozor nad fondom pre zaopatrenie zamestnancov veľkostatkov a nad náhradovou bankou a kontrolu finančného hospodárenia orgánov pozemkovej reformy. Spolupracovalo aj pri organizácii všeobecnej pomoci pridelcom z oblastí obzvlášť postihnutých hospodárskou krízou. Do oddelenia XI/d spadali právne záležitosti spojené s prevzatím majetku, prípadné spory, stanovovanie preberacej ceny a jej rozvrhnutie (po dohode

zodpovedného za československú pozemkovú reformu.⁶ Pre úplnosť je potrebné uviesť, že tomuto stavu predchádzala na jeseň 1938 iná organizácia MH Slovenskej krajiny. V jej rámci vtedajší minister Pavol Teplanský zriadil na ministerstve prezídium a štyri rezorty (rezort poľnohospodársky, rezort obchodu, priemyslu a živností a rezorty verejných prác a financií.) Problematika pozemkovej reformy pripadla v rámci poľnohospodárskeho rezortu odboru VII. Neznamenalo to však, že by ministerstvo bolo schopné prevziať všetku agendu okamžite. V prípade, ak niektoré úlohy nebolo možné zúradovať v Bratislave, vybavilo ich ministerstvo poľnohospodárstva v Prahe so súhlasom jeho slovenskej sekcie.⁷

Činnosť odboru č. XI určovala v prvom rade skutočnosť, že pozemková reforma sa na Slovensku vykonávala pomalšie a predovšetkým vyberanie nedoplatkov za prídely a ich zaknihovanie tu výrazne zaostávali (išlo o takmer 23 000 ha pôdy⁸). Nedoplatky za prídely z pozemkovej reformy tvorili značnú hodnotu. Ich výška sa v októbri 1938 vyšplhala na 10 mil. Kč iba na zvyškových statkoch, 15 mil. Kč na kolóniách a 65 mil. Kč na drobných prídelloch.⁹ Aj po strate južných oblastí v prospech Maďarska predstavovali nedoplatky ešte v roku 1942 viac ako 40 mil. Ks.

Odbor XI musel v prvom roku svojej činnosti zároveň riešiť už zmienenú otázku utečencov z Maďarska. Napomáhal pri ich dočasnom umiestňovaní na statkoch a následne realizoval jedno z prvých vládných nariadení po vzniku Slovenského štátu, nariadenie č. 5/1939 Sl. z. z 15. marca 1939 o prechodnom zabezpečení pôdy roľníkom utečencom prostredníctvom vnútej árendy na majetky presahujúce 50 ha.¹⁰ Odbor mal však v tomto prípade k dispozícii len približne 20 000 ha pôdy, čo rozhodne nepostačovalo k uspokojeniu všetkých záujemcov. Z tohto dôvodu udeľoval árendu len tým

---

s príslušným oceňovacím oddelením). Oddelenie riešilo aj niektoré problémy exekučných zákrokov na zvyškové statky, vymáhanie nedoplatkov prídellových cien na zvyškových majetkoch a kolonizačných a roľníckych nedielloch. Oddelenie XI/e evidovalo zabranú pôdu a uchádzačov o pridel, zisťovalo hodnotu prevzatého majetku, venovalo sa získavaniu pôdy pre pozemkovú reformu, organizácii prídellových prác, výberu nových nadobúdateľov pozemkov a rozhodovalo o pridelovaní zvyškových majetkov a kolonizačných a roľníckych nediellov. Vybavovalo tiež sťažnosti na rozhodnutia podriadených orgánov v prídellovom konaní, stanovovalo cenový podklad pre rozvrhové konanie, vykonávalo zákon č. 118/1920 Sb. z. a n. o riadnom hospodárení na zabranom majetku a vypracovávalo odborné hospodárske posudky. Do rozsiahlej pracovnej náplne tohto oddelenia spadalo i plánovanie vnútornej kolonizácie, vykonávanie všetkých prídellových prác na majetkoch určených ku kolonizácii, výber kolonistov, ich evidencia, ako aj starostlivosť o rozvoj a vhodnú hospodársku organizáciu kolónií. Technickú stránku výkonu pozemkovej reformy a stavebné práce s tým spojené vybavovalo oddelenie XI/f.

Odbor č. X MH tvorilo Ústredné riaditeľstvo štátnych lesov a majetkov. Národný archív Praha (ďalej NA Praha), fond (ďalej f.) Ministerstvo vnútra (ďalej MV) I-D, kartón (ďalej k.) 76, č. 98/3.

6 Ministerstvo poľnohospodárstva v Prahe prevzalo zodpovednosť za dokončenie pozemkovej reformy medzivojnovnej ČSR po zrušení pozemkového úradu v roku 1935.

7 NA Praha, f. MV I-NR, k. 1724, č. B-1394.

8 Karol Klinovský vo svojej správe Štátnej rade z marca 1941 síce uviedol, že výmera nezaknihovaných prídellov je približne 40 000 ha, iné zdroje však poukazujú na to, že v tomto prípade išlo o 40 000 kat. j. (23 000 ha) pôdy.

9 Materiál pre expozé vlády z roku 1939 vyčísl'ujúci nedoplatky v októbri 1938 uvádza ich výšku v Ks. Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Úrad predsedníctva vlády (ďalej ÚPV), k. 241, č. 40.

10 Umiesťovanie roľníkov z oblastí obsadených cudzou mocou na majetky presahujúce 50 ha upravovalo už nariadenie československej vlády č. 304 z 25. 11. 1938.

osobám slovenskej alebo nemeckej národnosti, ktorí mali väčšie rodiny a disponovali živým i mŕtvym inventárom. Bezdetných a tých, ktorí v Maďarsku osobne nehospodárili, prípadne sa mohli živiť iným spôsobom, odbor z výberu vylúčil. Do novembra 1939 tak trojročnú árendu umožnil 798 rodinám.¹¹

Ministerstvo hospodárstva okrem uvedených úloh vybavovalo aj tzv. generálne dohody¹², schvaľovalo všetky dispozície roľníckych nedeľov (podľa prídelového zákona), riešilo odvolania proti rozhodnutiam štátnych obvodových úradovní a spravovalo tri fondy pozemkovej reformy (náhradový, kolonizačný a Fond zamestnancov bývalých veľkostatkov). Ministerstvo v prípade tejto agendy ale narážalo na skutočnosť, že dôležité spisy k pozemkovej reforme, týkajúce sa Slovenska, ostávali v Prahe. K očakávanej spisovej rozluke, ktorou sa mali problémy v tejto oblasti vyriešiť, pritom nedošlo ani po vzniku Slovenského štátu.

Návrhy na zlepšenie neutešeného stavu v oblasti pozemkového vlastníctva sa objavili už začiatkom roka 1939 vo vyhláseniach viacerých slovenských politikov. Ferdinand Ďurčanský, člen Komisie pre riešenie židovskej otázky na Slovensku (tzv. Sidorovho komitétu), začiatkom marca 1939 predstavil nariadenie vlády Slovenskej krajiny o čiastočnej úprave vlastníctva a držby pozemkového majetku na Slovensku, ktorý z práva vlastníť pozemkový majetok vylučoval židovskú minoritu.¹³ V podkladoch vládneho vyhlásenia o pozemkovej reforme sa nástrojom „ukojenia hladu po pôde“ mala stať revízia dovedtadšej pozemkovej reformy s cieľom budovania samostatných nedeliteľných roľníckych usadlostí.¹⁴ Nutnosť revízie pozemkovej reformy spomenul aj predseda vlády Jozef Tiso v Sneme Slovenskej krajiny v programovom vyhlásení vo februári 1939, pričom argumentoval odčinením „krivdy“ prvej pozemkovej reformy „*a aby sa pôda dostala do rúk tých, ktorí na nej skutočne pracujú*“.¹⁵

Po vyhlásení samostatného Slovenského štátu v marci 1939 na seba nenechali dlho čakať právne normy dláždiace cestu k zásadným zmenám v pozemkovom vlastníctve. Už koncom marca 1939 nariadila vláda okresným úradom ustanoviť prechodný dozor a vnútenú správu na pozemkové majetky s výmerou nad 30 ha, čo sa v konečnom dôsledku dotklo predovšetkým židovských nehnuteľností. V apríli vyšlo nariadenie o politických zbohatlíkoch č. 73/1939 Sl. z., ktorým vláda rozhodla o prepadnutí majetku osôb, ktorí ho nadobudli vďaka politickej činnosti v čase od 30. októbra 1918 do 6. októbra 1938. Konkrétne rozhodovanie bolo pritom zverené do rúk päťčlennej komisie menovanej vládou na návrh ministerstva vnútra. Jej rozhodnutie mohla zmeniť opäť iba vláda.¹⁶ Nasledoval nútený súpis židovskej pôdy (nariadenie č. 147/1939 Sl. z. z 21. júna 1939)

11 SNA, ÚPV, k. 241, č. 40; SNA, f. Ministerstvo hospodárstva (ďalej MH), k. 43, č. 704/39 – XI/dôv.

12 Generálne dohody boli dohody o uskutočnení pozemkovej reformy, ktoré s vlastníckymi veľkými majetkami uzatváral v čase I. ČSR pozemkový úrad.

13 NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Holokaust na Slovensku. Obdobie autonómie (6. 10. 1938 – 14. 3. 1939). Dokumenty*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2001, dokument č. 60, s. 130-143. ISBN 8096862057.

14 DOLEŽAL, ref. 1, s. 330; SNA, f. MH, k. 4, bez č.

15 Tesnopisecká správa o 2. schôdzke Snemu Slovenskej krajiny v Bratislave v dňoch 21., 22. a 23. 2. 1939 [online]. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1939ssk/stenprot/002schuz/s002001.htm>. [cit. 2016-09-20].

16 *Slovenský zákonník*, 1939, Vládne nariadenie č. 73/1939 Sl. z. o politických zbohatlíkoch.

a pôdy vo vlastníctve cudzích štátnych občanov na základe nariadenia č.146/1939 Sl. z., spojený so závažným obmedzením majetkových práv, pretože nehnuteľnosti patriace pod súpis nesmeli byť scudzené, zaťažené, ani dané do prenájmu bez povolenia MH.

Nariadenie o často spomínanej revízii prvej pozemkovej reformy bolo prijaté v októbri 1939. Na základe jeho ustanovení malo ministerstvo hospodárstva prehodnotiť opatrenia a rozhodnutia Štátneho pozemkového úradu a ministerstva poľnohospodárstva z obdobia medzivojnovej ČSR.¹⁷ XI. odbor MH následne začal s revíziou zvyškových majetkov (predbežne majetkov pridelených cudzincom), ako i s prípravou revízie zo záboru vypustených objektov (na základe § 7 záborového a § 20 pridelového zákona).¹⁸

Podľa slov prednostu XI. odboru MH Františka Ševčoviča „*veľká snaha po získavaní pôdy nútila XI. odbor k tomu, aby ešte pred vydaním navrhovaného zákona o úprave pozemkovej držby [o pozemkovej reforme] učinil zadosť oprávneným požiadavkám*“. Vychádzajúc z tohto postoja, stihlo prejsť do rúk „*árijcov*“ do novembra 1939 schválením kúpnopredajných zmlúv zo strany ministerstva hospodárstva 994 ha židovskej pôdy (prihlásenej na základe vládneho nariadenia č. 147/1939 Sl. z.) a 93 ha pôdy cudzincov. Majiteľa zmenilo aj 5 622 ha scudzenej pôdy zo záboru.¹⁹ Ministerstvo hospodárstva však v tomto čase neplnilo len vyššie uvedené povinnosti, ale zohrávalo aktívnu úlohu aj pri príprave zmien pozemkovej držby na Slovensku. Dôvodom pritom nebola iba všeobecne proklamovaná nutnosť, aby poľnohospodárska pôda prešla „*do rúk pracujúcich slovenských roľníkov*“. Dôležitú úlohu tu iste zohrávala aj potreba plniť si záväzky o dodávkach rastlinných a živočíšnych výrobkov voči Nemecku, ako to vyplývalo z ustanovení Ochranej zmluvy. Vzhľadom na nízku úroveň slovenskej poľnohospodárskej produkcie a zaostalosť vidieka mala práve nová pozemková reforma znamenať prelom v jeho modernizácii.²⁰

Samotný vládny návrh zákona o úprave držby pôdy pripravila špeciálna komisia vymenovaná krátko po vyhlásení samostatného štátu ministrom hospodárstva Gejzom Medrickým. Na koncipovaní filozofie novej pozemkovej reformy sa pritom podieľali národohospodári ako Peter Zaťko, Imrich Karvaš či bývalý agrárnik Vladimír Moravčík.²¹ V novembri 1939 ciele ministerstva zhodnotil prednosta XI. odboru František Ševčovič: „*...ministerstvo hospodárstva otázku držby pôdy vytýčilo si za základný program pri budovaní štátu a podľa toho zriaďuje i úrad pre ich riešenie a pripravuje potrebné zákonodarstvo*“.²²

Hlavným spôsobom nadobudnutia pozemkového majetku pre štát sa mal stať výkup židovského i nežidovského vlastníctva rovnako ako pôdy v rukách cudzincov. Zákon

17 *Slovenský zákonník*, 1939, Vládne nariadenie č. 253/1939 Sl. z. o revízii pozemkovej reformy. Toto vládne nariadenie bolo zrušené zákonom č. 46/1940 Sl. z.

18 Mala sa vzťahovať najmä na prominentov bývalého režimu a na cudzincov. SNA, f. MH, k. 43, č. 704/39 – XI/dôv.

19 SNA, ÚPV, k. 241, č. 40; SNA, f. MH, k. 43, č. 704/39 – XI/dôv.

20 HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav. Zlaté roky hospodárskeho vývoja Slovenskej republiky 1940 – 1943. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Od Salzburgu do vypuknutia Povstania. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov* 8. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2009, s. 411-412. ISBN 9788089335213.

21 HALLON – SABOL, ref. 20, s. 412.

22 SNA, f. MH, k. 43, č. 704/39 – XI/dôv.

mal zaistiť prerozdelenie pôdneho majetku „v prospech národného a hospodárskeho celku“ a jeho priblíženie sa „k vrstve majúcej úprimnejší vzťah k pôde, k vrstve pracujúceho roľníckeho ľudu“.²³ Získané nehnuteľnosti tak mali prejsť do „rúk národne a štátne spolaahlivých občanov štátu, do rúk pracovitých a odborných“.²⁴

Prípravy novej pozemkovej reformy vyvrcholili 22. februára 1940, keď slovenský snem prijal zákon č. 45/1940 Sl. z. z. o zriadení Štátneho pozemkového úradu (ŠPÚ), hoci v skutočnosti vznikol tento úrad len pretvorením XI. odboru MH. Podliehal priamo vláde, pričom jeho úlohou bolo spravovať majetok, ktorý v rámci reformy pripadol štátu, a rozhodovať o konkrétnych prídeloch a výkupoch pôdy.²⁵ Z rovnakého dňa ako zákon o ŠPÚ pochádza i zákon o pozemkovej reforme č. 46/1940 Sl. z. z.,²⁶ ktorým sa pre štát určovali spôsoby nadobúdania poľnohospodárskych nehnuteľností, ich úpravy, prídel a poskytovanie úverov prídelcom.²⁷ Zákon mal jasne protizidovský charakter, čo sa odrážalo už v jeho dôvodovej správe. Nútený výkup židovskej pôdy bol podľa nej opodstatnený tým, „že židia nadobudli pôdu väčšinou spôsobom nesrovnateľným so zásadami, ktoré ovládajú slovenský kresťanský štát, ďalej tým, že židia na pôde sami nepracujú a považujú ju len za spôsob ukladania peňazí...“²⁸

Zákon určoval, že štát mohol získať pôdu pre potreby reformy výkupom cudzovateľných nehnuteľností nad 50 ha (alebo jej časti), prevzatím v súdnom predaji, výkupom od cudzích štátnych príslušníkov²⁹ bez ohľadu na výmeru, výkupom od Židov a revíziou rozhodnutí ŠPÚ v Prahe a ministerstva poľnohospodárstva v Prahe, ktoré boli urobené na základe zákona č. 215/1919 Sb. z. a n. V prípade slovenských občanov sa to však netýkalo prídelov do 10 ha a ani majetku uznaných a recipovaných kresťanských cirkví a základín. Štátny pozemkový úrad mal právo výkupu na všetky poľnohospodárske nehnuteľnosti vo vlastníctve Židov, ktoré podliehali súpisu podľa vládneho nariadenia č. 147/1939 Sl. z. z.³⁰ za odhadnú cenu, ktorú určovala príslušná štátna obvodná úradovňa pre pozemkovú reformu, prípadne krajský súd.³¹ Výkupnú cenu za nehnuteľnosti Židov

23 SNA, f. MH, k. 43, č. 704/39 – XI/dôv. PODOLEC, Ondrej. Perzekúcie a právny poriadok na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In SOKOLOVIČ, Peter (ed.). *Perzekúcie na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov* 7. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 29-30. ISBN 9788089335084.

24 SNA, f. MH, k. 43, č. 704/39 – XI/dôv.

25 SNA, f. ÚPV, k. 241, č. 618/1940; *Slovenský zákonník*, 1940, Zákon č. 45/1940 Sl. z. o Štátnom pozemkovom úrade.

26 Oba zákony nadobudli účinnosť 13. 3. 1940.

27 *Slovenský zákonník*, 1940, Zákon č. 46/1940 o pozemkovej reforme.

28 Správa z 3. schôdze národohospodárskeho výboru Snemu SR z 9. 10. 1939. Za poskytnutie dokumentu ďakujem E. Nižňanskému.

29 Na základe recipacity mohol cudzinec v rámci zákona nadobudnúť poľnohospodárske nehnuteľnosti pri rovnakých podmienkach ako slovenský štátny občan, ale len so súhlasom Štátneho pozemkového úradu (ďalej ŠPÚ). *Slovenský zákonník*, 1940, Zákon č. 46/1940 Sl. z. o pozemkovej reforme.

30 Toto ustanovenie zákona o pozemkovej reforme bolo zrušené nariadením vlády č. 56/1941 Sl. z. z. marca 1941, podľa ktorého podliehali výkupu všetky poľnohospodárske nehnuteľnosti Židov a nútený výkup sa týmto vládnym nariadením zároveň rozšíroval aj na pôdu židovských právnických osôb (s čím zákon o pozemkovej reforme nepočítal).

31 *Slovenský zákonník*, 1940, Zákon č. 46/1940 Sl. z. o pozemkovej reforme. Určovanie odhadnej ceny vykupovaných nehnuteľností spresnilo vl. nar. č. 206/1940 Sl. z. zo 17. 8. 1940.

a cudzincov musel štát podľa zákona zaplatiť a úrokovať tromi percentami³², Židia ani cudzinci však tieto peniaze nemali získať v hotovosti. Aby sa im zabránilo odviezť vlastné peniaze do zahraničia, ŠPÚ výkupnú cenu zapisoval do tzv. náhradovej knihy ako dlh štátu. Vyplatenie výkupnej ceny v hotovosti bolo možné len v prípadoch, „*keď niet nebezpečia vývozu peňazí*“ alebo v závažných sociálnych prípadoch.³³

Po nadobudnutí účinnosti zákona č. 46/1940 Sl. z. nemohol Žid získať žiadne vecné práva na poľnohospodársky majetok okrem prípadu zákonného dedenia³⁴ a nesmel uzatvárať nové zmluvy o prenájme (už jestvujúce zmluvy sa museli zrušiť do troch rokov). Pôdu mal ŠPÚ prideliť roľníkom, prípadne i robotníkom, remeselníkom a osobám, „*u ktorých sociálne ohľady pridel odôvodňujú*“. Muselo ísť o „*mravne zachovalých*“ slovenských občanov kresťanského vierovyznania, ktorí mali vďaka reforme vybudovať samostatné poľnohospodárske podniky schopné užiť roľníka s jeho rodinou. Malo ísť o vzdelaných roľníkov, zamestnancov parcelovaných statkov (uplatnením rentovej árendy³⁵), miestnych výkonných roľníkov a utečencov (kolonistov).³⁶

Zákon o pozemkovej reforme rozdelil pridel pôdy na roľnícky a neroľnícky. Kým roľnícky zahŕňal rozlohu 6 až 15 ha (dedičné hospodárstva)³⁷, doplnkový pridel na veľkosť dedičného hospodárstva a pridel do 30 ha, neroľnícky predstavoval prídely menšie ako 6 ha, prídely pre priemyselné a všeobecne užitočné podniky a stavebné parcely.³⁸ Uchádzač mohol pridel získať až potom, ako vyplatil polovicu pridelovej ceny na účet Fondu pre pozemkovú reformu.³⁹

Koľko pôdy však mala nová vládna moc reálne k dispozícii? Je nutné uviesť, že slovenskí predstavitelia nemali v čase prijímania zákona č. 46/1940 Sl. z. konkrétnu predstavu o zdrojoch reformy, do ktorej vkladali také veľké nádeje. Podľa ministra hospodárstva Gejzu Medrického malo pod pozemkovú reformu patriť 800 000 ha „*árijskej pôdy*“ nad 50 ha (z toho poľnohospodárskej 300 000 ha), pôda cudzích štátnych príslušníkov tvorila 241 598 ha (z toho poľnohospodárska 61 877 ha)⁴⁰, revíziou prvej pozemkovej

32 SNA, f. ŠPÚ, k. 3, 198/42 účt.

33 Tlač 1 – 6 Snemu Slovenskej republiky, 1. volebné obdobie, 2. zasadanie. Dôvodová správa k zákonu o úprave pozemkovej držby.

34 Ponechanie práva dedenia židovskej pôdy bolo motivované skutočnosťou, že v opačnom prípade by ŠPÚ musel danú nehnuteľnosť ihneď vykúpiť bez ohľadu na verejný záujem alebo možnosť prideliť ju do držby niekomu inému.

35 Zákon o pozemkovej reforme umožňoval niektorým uchádzačom získať pôdu prostredníctvom tzv. prídely do rentovej árendy. Osoby, ktoré mohli získať pridel takýmto spôsobom, určovalo aj vládne nariadenie č. 193/1941 Sl. z. z augusta 1941. Nariadenie rozšírilo kategórie uchádzačov o vojnových poškodených, vojenských poddôstojníkov z povolania, ktorí však museli absolvovať roľnícky kurz, absolventov hospodárskych škôl a roľníkov, ktorí mali aspoň päť nezaopatrených detí.

36 DOLEŽAL, ref. 1, s. 334.

37 Na prídely roľníckych dedičných hospodárstiev sa vzťahovali ustanovenia o roľníckych nedieloch z pozemkovej reformy medzivojnového Československa.

38 *Slovenský zákonník*, 1940, Zákon č. 46/1940 Sl. z. o pozemkovej reforme.

39 *Slovenský zákonník*, 1940, Zákon č. 46/1940 Sl. z. o pozemkovej reforme. Vládny návrh zákona však pôvodne požadoval, aby pridelca zaplatil až 75 % ceny. Druhú polovicu pridelovej ceny mohol splatiť v horizonte 40 rokov.

40 Na základe vládneho nariadenia č. 146/1939 Sl. z. o súpise poľnohospodárskych nehnuteľností cudzincov prihlásilo svoju pôdu 2 012 maďarských občanov (spolu vlastníacich 118 582 ha pôdy) a 2 334 ostatných

reformy pripadalo do úvahy 476 000 ha (z toho poľnohospodárskej 226 000 ha) spolu s 101 410 ha židovskej pôdy (z toho poľnohospodárskej 44 371 ha).⁴¹ Celkovo sa mala pozemková reforma týkať 631 000 ha poľnohospodárskej a 987 000 ha lesnej pôdy.⁴²

Oproti uvedeným predstavám Gejzu Medrického odhadoval neskôr samotný ŠPÚ rozsah nehnuteľností získaných revíziou prvej pozemkovej reformy len na 17 264 ha a z pôdy cudzincov mal získať približne 34 530 ha. ŠPÚ tak mohol pre potreby novej reformy počítať s približne 145 000 ha ornej a lesnej pôdy. Navyše mal kontrolu aj nad majetkami presahujúcimi výmeru 50 ha scudzovanými slovenskými občanmi, ktoré ŠPÚ odhadoval na 2 027 318 ha.⁴³

Podľa štatistických údajov bolo pritom na Slovensku celkovo 4 894 585 ha pôdy, z čoho 1 065 141 ha krajina stratila v dôsledku Viedenskej arbitráže. Slovensku tak ostalo 1 193 388 ha rolí, 298 313 ha lúk, 16 198 ha záhrad, 6740 ha viníc, 475 586 ha pasienkov, 1 460 570 ha lesnej pôdy, 54 364 ha zastavaných plôch, 233 405 ha ostatných neplodných plôch atď.⁴⁴ Podiel židovských majiteľov na všetkej pôde štátu (presahujúcej 3,8 mil. ha) tvoril podľa ŠPÚ len 2,24 %, kým na pôdu vo vlastníctve cudzincov pripadalo 6,20 %.⁴⁵

Okrem zákona o pozemkovej reforme boli v roku 1940 prijaté ďalšie právne normy, ktoré upravovali proces novej pozemkovej reformy. Podľa zákona č. 176/1940 Sl. z. z júla 1940 o zmene zákona o pozemkovej reforme každý, kto scudzoval nehnuteľnosť s výmerou nad 50 ha (alebo jej časť), musel si vyžiadať súhlas ŠPÚ, čo výrazne prehlbovalo právo výkupu pôdy zo strany Štátneho pozemkového úradu. V septembri 1940

---

cudzincov (spolu 105 314 ha). Iný údaj z dielne ŠPÚ však uvádzal, že v rámci tohto súpisu prihlásilo svoj majetok 3 998 osôb (235 738 ha). SNA, f. ÚPV, k. 241, Referát Jána Balka o činnosti ŠPÚ; SNA, f. MH, k. 965, Štatistika pozemkovej reformy.

- 41 Údaje o rozsahu židovskej pôdy sa však líšia. Ján Balko, člen Štátnej rady, uviedol, že svoje majetky prihlásilo v súpise podľa vládneho nariadenia č. 147/1939 Sl. z. 4 693 Židov vlastníacich 44 372 ha poľnohospodárskej pôdy, 45 883 ha lesnej a 11 168 ha inej pôdy (spolu 101 423 ha). Pri vyhodnocovaní činnosti Štátneho pozemkového úradu za rok 1941 sa na ten istý zdroj odvolával aj predseda ŠPÚ Karol Klinovský. Podľa neho vlastnili Židia na Slovensku 44 771 ha poľnohospodárskej pôdy, 37 640 ha lesnej a 8 902 ha inej pôdy. Navyše, Karol Klinovský zaslal v máji 1942 vyslancovi Jozefovi Mračnovi správu o výkone pozemkovej reformy na židovských nehnuteľnostiach, v ktorej uvádza, že na území Slovenska bolo v židovských rukách (podľa nariadenia č. 147/1939 Sl. z.) 3 473 poľnohospodárskych a lesných podnikov vo výmere 87 117 ha a stredné a väčšie poľnohospodárske majetky árendovalo 270 Židov. Podľa správy bolo z celkového počtu 85 000 Židov v poľnohospodárstve činných 3 500 osôb (bez rodinných príslušníkov). Iný údaj ŠPÚ z mája 1942 uvádza počet židovských nájomcov na Slovensku 304. SNA, f. ŠPÚ, k. 10, č. 59/42 os, k. 24, Zoznam židovských nájomcov pôdy. NIŽŇANSKÝ, Eduard – KAMENEK, Ivan. *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939–1945)*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku, 2003, dokument č. 11, s. 40. ISBN 8096866222; BAUCH, *Poľnohospodárstvo za slovenského štátu*, ref. 1, s. 26.
- 42 Snem Slovenskej republiky 1940, tesnopisecká správa z 26. Zasadnutia 22. februára 1940, s. 4.
- 43 BAUCH, Pozemková reforma, ref. 1, s. 374; SNA, f. MH, k. 965, Štatistika pozemkovej reformy.
- 44 Poslanec Turček na zasadnutí Snemu SR uviedol, že po odstúpení južných oblastí Maďarsku zostalo na Slovensku 2 103 000 ha poľnohospodárskych majetkov. Z hľadiska veľkostných skupín pripadalo majetkom do 5 ha 19 %, od 5 do 30 ha 46 % a viac ako 30 ha 35 % výmery. Výmera kultúr v pôvodných a terajších hraniciach Slovenska. In *Slovenská politika*, 1941, roč. 22, č. 69, s. 5. Snem Slovenskej republiky 1940, tesnopisecká správa z 26. zasadnutia 22. februára 1940, s. 4.
- 45 SNA, f. MH, k. 965, Štatistika pozemkovej reformy.

prijal slovenský snem zákon o výkupu nehnuteľností kúpených Židmi na dražbe, ktorý dovolil Nežidom, pôvodným majiteľom alebo ich dedičom, odkúpiť nehnuteľnosť od Žida, ktorý ju získal na exekučnej dražbe, a to za výkupnú cenu.⁴⁶

Štátny pozemkový úrad sa po svojom vzniku musel zaoberať nielen problematikou novej reformy, ale aj dokončováním procedúr vyplývajúcich z prvej pozemkovej reformy a starostlivosťou o utečencov a kolonistov z územia obsadeného Maďarskom. ŠPÚ v snahe riešiť ich situáciu umiestnil na majetkoch presahujúcich 50 ha 1012 utečenec-kých rodín. Úrad musel v prvom roku svojej existencie vynakladať značnú energiu aj na to, aby v prípade väčšiny židovských majetkov (uverejnených v *Úradných novinách* z roku 1940) bola súdmi vnesená do pozemkových kníh poznámka o zamýšľanom prevzatí nehnuteľností. S odhadom nehnuteľností (podľa vládneho nariadenia č. 206/1940 Sl. z.) sa začalo len u niektorých majetkov, ŠPÚ sa však na základe nariadenia s mocou zákona č. 240/1940 Sl. z. venoval aj uvažovaniu vnúternej správy na nehnuteľnosti, ktoré patrili pod výkup podľa pozemkovej reformy. Úrad ju navrhoval príslušným súdom v prípade majetkov, ktoré boli obhospodarované nedostatočne, eventuálne hrozilo, že nebudú obrozené vôbec.

Z pôdy prihlásenej podľa vládnych nariadení č. 146/1939 Sl. z. a č. 147/1939 Sl. z. Štátny pozemkový úrad v prvom roku pozemkovej reformy povolil odpredaj v 232 prípadoch (9 262 ha), z toho 2 659 ha bolo pôdy židovskej. Podľa údajov predsedu úradu Karola Klinovského z júna (?) 1941 to už ale bolo 302 prípadov (4 283 ha) týkajúcich sa údajne len pôdy Židov, čo sa ale v tomto čase nezdá pravdepodobné.⁴⁷ Ďalších 25 299 ha židovskej pôdy sa nachádzalo vo výkupnom konaní.⁴⁸ Zvyšok mali, hoci formálne, stále v rukách pôvodní vlastníci, na väčšie židovské poľnohospodárske majetky však bola uvalená vnútená správa.⁴⁹ Podľa údajov K. Klinovského z polovice mája 1941 povolil ŠPÚ scudzenie pôdy maďarských občanov podľa §-u 19 zákona o pozemkovej reforme⁵⁰ v 33 prípadoch (s rozlohou 12 547 ha). Celkovo na základe súhlasu XI. odboru MH alebo ŠPÚ s voľným odpredajom zmenilo do mája 1941 majiteľa (v 98 prípadoch) 24 232 ha pôdy cudzincov (bez ohľadu na ich štátnu príslušnosť).⁵¹

Pomalé realizovanie pozemkovej reformy počas prvého roka po prijatí zákona č. 46/1940 Sl. z. dokazuje aj to, že prvý výkup a prídel židovskej pôdy podľa jeho usta-

46 Podľa J. Doležala prešla židovská pôda do vlastníctva kresťanov na základe spätnej kúpy (zák. č. 213/1940 Sl. z.) v 226 prípadoch v roku 1941 a v 12 prípadoch v roku 1942. DOLEŽAL, ref. 1, s. 348.

47 SNA, f. ÚPV, k. 241, Referát Jána Balka o činnosti ŠPÚ; DOLEŽAL, ref. 1, s. 334.

48 KAMENEC, Ivan. K hospodárskej politike slovenskej buržoázie v rokoch 1939 – 1945: arizačný proces a jeho triedny charakter. In *Historické štúdie*, 1977, roč. 22, s. 54.

49 Ref. 48.

50 „Nadobúdanie nehnuteľností od cudzincov výkupom. (1) Právo výkupu môže Štátny pozemkový úrad uplatňovať na všetky poľnohospodárske nehnuteľnosti bez ohľadu na ich plošné výmery, i keď sa nescudzujú podľa § 3, ktorých vlastníkom je cudzí štátny príslušník, a to spôsobom, v rozsahu a z príčin v jeho štáte uplatňovaných. (2) Toto právo nemusí uplatňovať Štátny pozemkový úrad, keď nehnuteľnosti kupuje príslušník slovenského štátu, alebo keď si zameňuje v cudzom štáte ležiacu nehnuteľnosť za nehnuteľnosť v slovenskom štáte. Štátny pozemkový úrad toto rozhodnutie potvrdí v zmysle § 5 a z hodnoty nehnuteľností vyrubí a vyberie od vlastníka 5% príspevok v prospech fondu podľa § 50 tohto zákona. Základom vyrubenia tohto príspevku je cena uvedená v kúpnopredajnej smluve a v prípade zámeny cena odhadná.“

51 SNA, f. ÚPV, k. 241, Referát Jána Balka o činnosti ŠPÚ.

novení uskutočnil pozemkový úrad až v apríli 1941 v katastrálnom území Čeklís⁵², kde rozdelil osem židovských statkov s výmerou 163 ha (štyri v spoluvlastníctve s pôdou „kresťanskou“) medzi 84 uchádzačov.⁵³ Vytvorilo sa tak päť roľníckych dedičných hospodárstiev v celkovej výmere 65 ha, dve rodiny kolonistov dostali po 15 ha pôdy a obec získala 5 ha na verejné stavebné účely. Z ostatných prídelcov bolo deväť bývalých majiteľov pridelenej pôdy (10 ha), sedem árendátorov dostalo 9 ha, osem spoluvlastníkov pôdy 5 ha a sedem susedov vykúpeného majetku 8 ha. Zvyšok nehnuteľnosti (61 ha) nadobudli vo forme drobného prídelu 47 záujemcovia.⁵⁴ V apríli 1941 uskutočnil ŠPÚ aj definitívny prídel pôdy v Kozárovciach na zvyškovom statku F. Kadečku (118,5 ha). Nakoľko majetok predstavoval jeden celok, vytvoril z neho 11 roľníckych dedičných statkov s priemernou výmerou 11,5 ha. V apríli 1941 prebral úrad podľa zákona o pozemkovej reforme na dražbe aj židovské nehnuteľnosti bratov Timföldovcov v obci Skalica s rozlohou 7,5 ha. Pozemky následne odovzdal „do držby a úžitku“ dvom uchádzačom. Do mája pokročil i výkup židovských nehnuteľností v obci Klobošice, kde sa nachádzal statok s výmerou 165 ha.⁵⁵

Z uvedených údajov vyplýva, že postup ŠPÚ v prvom roku po jeho vzniku a realizácia pozemkovej reformy v tomto období nemohli uspokojiť verejnosť volajúcu po urýchlení výkupu pôdy a prídellového procesu. Slovenská vláda musela navyše brať do úvahy predstavy a zábery ďalšieho rozhodujúceho hráča na poli slovenského hospodárstva – nacistického Nemecka. Dôležitosť dohliadať na vývoj domáceho poľnohospodárstva – podčiarkol v roku 1940 príchod nemeckého poradcu pre poľnohospodárstvo a pozemkovú reformu Hansa Hamschu na Slovensko. Podľa jeho slov „*práca pozemkového úradu a uskutočňovanie pozemkovej reformy mali pre Nemeckú ríšu väčší význam ako sa vo všeobecnosti predpokladá, pretože ak bude reforma vedená v starom českom duchu, t. j. len aby získala slovenskej vláde obľubu odovzdávaním pôdy každému a v akomkoľvek rozsahu, môže mať za následok zníženie produkcie, ktoré môže mať nepriaznivý vplyv aj na Ríšu*“.⁵⁶ Z pohľadu nemeckého poradcu bolo žiaduce dosiahnuť v slovenskom poľnohospodárstve rovnomerné rozdelenie malých, stredných aj veľkých poľnohospodárskych podnikov. Obzvlášť pri delení židovskej pôdy mal štát pamätať na to, že nesmie vytvárať ďalšie drobné hospodárstva a, naopak, musí rozšíriť tie, ktoré neboli životaschopné, minimálne na veľkosť 7 – 8 ha. Zároveň bolo podľa Hamschu nutné zachovať celistvosť židovských veľkostatkov a arizovať ich bez výraznejšej parcelácie. V praxi by teda štát mohol odpredať pôdu len tomu roľníkovi, ktorého majetok by v konečnom dôsledku vytvoril „*zdravý roľnícky podnik*“. Nesúhlas s delením väčších hospodárstiev vychádzal na jednej strane z nemeckej obavy z možných negatívnych dopadov na poľnohospodársku výrobu, na druhej strane však nemecká strana „predvídala“, že pôda v podobe väčších hospodárskych celkov je „*ľahšie dostupná*“ („*leichter greifbar*“) ako pôda vo forme nespočetných drobných usadlostí. Prechod takýchto trpasličích hospodárstiev

52 Dnešné Bernolákovo.

53 SNA, f. ŠPÚ, k. 23, Správa o organizácii a celkovej činnosti ŠPÚ.

54 NIŽŇANSKÝ – KAMENEC, ref. 41, dokument č. 35, s. 125.

55 Ref. 54.

56 Bundesarchiv Berlin, f. R 70 Slowakei, č. j. 128, Der Berater für Landwirtschaft und Bodenreform, 27. 3. 1941.

do nemeckých rúk by navyše mohol spôsobiť okrem politických ťažkostí aj množstvo sociálnych problémov.⁵⁷

Práve z vyššie uvedených dôvodov vyšiel zo strany nemeckého poradcu začiatkom roka 1941 návrh vymeniť dovtedajšieho predsedu ŠPÚ Františka Ševčoviča, čomu predseda vlády Vojtech Tuka ochotne vyhovel. Hamschom podporovaný vedúci finančného oddelenia ŠPÚ František Lednár ale vedenie pozemkového úradu nezískal. Od marca 1941 Ševčoviča v úrade vystriedal pracovník ministerstva zahraničných vecí Karol Klinovský. Klinovský každopádne nebol človekom, ktorého si na tomto poste Hans Hamscha predstavoval. Naopak, od začiatku mu nedôveroval, označoval ho za „*úplného neodborníka*“, nepriateľského voči Nemcom a túto personálnu zmenu pokladal za „*politovaniachodnú*“.⁵⁸

Po uplynutí takmer jedného roka od prijatia zákona č. 46/1940 Sl. z. bolo zrejmé, že prekážky rýchlejšieho tempa pozemkovej reformy vyplývali zo samotných ustanovení zákona. Snaha urýchliť reformu na židovských nehnuteľnostiach tak v máji 1941 skončila prijatím nariadenia č. 93/1941 Sl. z., pochádzajúceho z dielne ŠPÚ pracujúceho už pod vedením nového predsedu.

Vládnym nariadením č. 93/1941 Sl. z. z 19. mája 1941 sa uskutočňovanie pozemkovej reformy zásadne zmenilo a výrazne urýchlilo. Na jeho základe totiž židovské poľnohospodárske majetky začali prechádzať do vlastníctva štátu vyhláškou ŠPÚ v *Úradných novinách*, čo Štátny pozemkový úrad prvý raz uplatnil už 27. mája 1941.⁵⁹ Vlastnú realizáciu pozemkovej reformy na židovských nehnuteľnostiach, tvoriacich v tomto čase už jej hlavný prameň, prevzali pracovné skupiny ŠPÚ. Práve tieto kroky nového vedenia ŠPÚ znamenali zásadný obrat v tempe pozemkovej reformy, ktorá sa rozbehla dovtedy nevídaným spôsobom. Nič na tom nezmenilo ani prijatie tzv. Židovského kódexu (vl. nar. č. 198/1941 Sl. z.) v septembri 1941, ktorý v oblasti pozemkových vzťahov veľa novínok nepriniesol a vo viacerých bodoch len opakoval nariadenie č. 93/1941 Sl. z.⁶⁰

Štátny pozemkový úrad do konca roka 1941 viac ako dvomi desiatkami vyhlášok v *Úradných novinách* previedol do vlastníctva slovenského štátu židovské nehnuteľnosti vo výmere 24 809 ha v 237 obciach, čiže asi štvrtinu z odhadovanej celkovej rozlohy židovských nehnuteľností na Slovensku.⁶¹ Súčasne židovskú pôdu prideliť v 80 obciach (8 116 ha), pričom vytvoril 64 roľníckych dedičných hospodárstiev s priemernou výmerou od 8 do 11,5 ha. Veľká časť pôdy však bola pridelená na doplnenie dovtedy nesamosostatných usadlostí. ŠPÚ tiež schválil takmer všetky židovské žiadosti o súhlas s odpredajom majetku podané do 31. mája 1941, čím do „kresťanských rúk“ prešlo 3 588 ha.⁶²

57 Ref. 56.

58 Ref. 56; pozri aj FIAMOVÁ, ref. 1, s. 44 a nasl.

59 SNA, f. ŠPÚ, k. 23, Správa o organizácii a celkovej činnosti ŠPÚ.

60 Vládné nariadenie č. 198/1941 Sl. z. uzákonilo zrušenie árendálnych zmlúv, na základe ktorých mali Židia alebo židovské združenia v nájme poľnohospodárske nehnuteľnosti patriace Nežidom a riešilo aj výkup nehnuteľností kúpených Židmi na exekučnej dražbe. *Slovenský zákonník*, 1941, Nariadenie č. 198/1941 Sl. z. o právnom postavení židov.

61 SNA, f. ŠPÚ, k. 23, Správa o organizácii a celkovej činnosti ŠPÚ.

62 V prípade tohto údaja ide o odpredaje od roku 1939. SNA, f. ŠPÚ, k. 23, bez č.; SNA, f. ÚPV, k. 241, č. 40/1942.

Popri židovskej pôde zostával zdrojom pozemkovej reformy aj majetok „politických zbohatlíkov“, ten ale predstavoval len zanedbateľnú časť. ŠPÚ pritom podroboval revízií aj majetky osôb, na ktoré sa síce vládne nariadenie o politických zbohatlíkoch nevzťahovalo, bola však podľa K. Klinovského často „*nutná vzhľadom na všeobecné želanie verejnosti*“. V prípade „zbohatlíkov“ je potrebné rozlišovať medzi tými, ktorých majetok prepadol v prospech štátu rozhodnutím Komisie pre veci politických zbohatlíkov a osobami, u ktorých malo prísť len k revízií pridelového rozhodnutia. Majetky, ktoré prepadli štátu, ŠPÚ prevzal a následne pridelil alebo dočasne ponechal v nájme pôvodného vlastníka. Prvým prípadom, keď Štátny pozemkový úrad majetok získal a pridelil, bol prípad Bohumila Laštovku. Išlo o pozemok v rozsahu asi 70 ha, ktorý úrad pridelil trom slovenským roľníkom z Oravy vo forme roľníckych dedičných hospodárstiev. Roku 1941 ŠPÚ tiež prenajal domové nehnuteľnosti, ktoré prepadli do vlastníctva štátu rozhodnutím Komisie (išlo o majetky Ivana Déreera, Jána Bečka, Maxa Adlera, Ivana Markoviča a Juraja Slávika). Pozemkový úrad prevzal v roku 1941 omnoho viac majetkov „politických zbohatlíkov“, hoci nie vždy pristúpil k ich prideleniu. Celkovo do decembra 1941 ŠPÚ v tejto kategórii „zlikvidoval“ a pridelil pôdu v rozsahu asi 1000 ha.⁶³ Zároveň pokračoval, za predpokladu získania súhlasu zo strany ŠPÚ, aj predaj pôdy cudzincov (asi 42 064 ha) a slovenských občanov – Nežidov (touto formou bolo predaných 1 761 ha).⁶⁴

Karol Klinovský v januári 1942 pri prezentovaní výsledkov činnosti jeho úradu za uplynulý rok zdôrazňoval, že pri realizovaní pozemkovej reformy stojí „*v prvom rade záujem vyšší, celoštátny*“ a v rovnakom duchu sa predseda ŠPÚ vyjadroval i neskôr: „*Pri prevode židovského poľnohospodárskeho vlastníctva do povolanych rúk kresťanských a slovenských je treba úzkostlivo dbať, aby štát ako starostlivý živiteľ svojho občianstva... neutrpel na produkciu a aby netratil spoľahlivých daňových subjektov.*“⁶⁵ Akcentovanie významu zachovania stabilnej poľnohospodárskej produkcie krajiny, s ktorým sa u vysokých štátnych predstaviteľov stretávame vo zvýšenej miere už od roku 1941, však nesúviselo iba s potrebou zaistiť zásobovanie domáceho trhu. Výrazné nároky na domácu výrobu niesli so sebou záväzky dodávok Nemeckej ríše, s hlavným dôrazom na vývoz ovocia, zeleniny, mäsa, mlieka či masla. Koncom roka 1941 si nemeckí zástupcovia dokonca na medzištátnych rokovaníach vynútili, aby sa štyri pätiny prebytkov slovenského poľnohospodárstva exportovali do Nemecka. V nadväznosti na to štát postupne ovládol výkup, distribúciu, predaj, vývoz i dovoz poľnohospodárskych výrobkov.⁶⁶

Obavy z negatívneho dopadu pozemkovej reformy a predovšetkým parcelácie veľkostatkov, neboli na Slovensku neopodstatnené. Na niektorých miestach sa premietli dokonca do ťažkostí v zásobovaní základnými potravinami, čo sa prejavilo nespokojnosťou majoritného obyvateľstva. Nezanedbateľným problémom boli aj dlhy, viaznuce na židovských majetkoch. Predstavovali nemalú hodnotu, o ktorú mali veritelia pôvodných židovských majiteľov, v neposlednej miere banky, oprávnené obavy. Určité opatrenia v tomto smere prinášal už zákon č. 46/1940 Sl. z. a ďalšie právne úpravy pozemkovej

63 SNA, f. ÚPV, k. 241, Správa o činnosti ŠPÚ v roku 1941.

64 Ref. 63.

65 SNA, f. ÚPV, k. 241, Správa predsedu ŠPÚ o činnosti v roku 1942.

66 HALLON – SABOL, ref. 20, s. 416.

reformy. Vláda sa navyše koncom júna 1941 uzniesla, aby ŠPÚ pri likvidácii a zabezpečení židovských úverov vychádzal peňažným ústavom „v čo najväčšej miere“ v ústrety a pri stanovovaní hodnoty majetku zohľadňoval ich požiadavky.⁶⁷ Z obáv o úvery poskytnuté pôvodným vlastníkom sa preto banky postavili proti parcelácii zadlžených veľkostatkov a žiadali, aby ŠPÚ rešpektoval ich nároky.

Do priebehu pozemkovej reformy, nastavenej opatreniami vlády a ŠPÚ v roku 1941, zasiahlo vzápätí najdrastickejšie perzekučné opatrenie Slovenskej republiky voči židovskej minorite – deportácie, v rámci ktorých bolo od marca 1942 za hranice krajiny násilne vysťahovaných asi 58 000 osôb. Medzi nimi sa nachádzal aj veľký počet poľnohospodárov, čo postavilo ŠPÚ pred závažný problém. Pozemkový úrad nebol schopný v takej krátkej dobe zaistiť hospodárenie na opustených židovských pozemkoch, ich zanedbanie si ale nemohol dovoliť. Riešenie našiel na jednej strane v poštátnení všetkých židovských poľnohospodárskych nehnuteľností vyhláškou č. 231 z 13. mája 1942 v *Úradných novinách*. Na druhej strane bol rýchlo prijatý zákon o zabezpečení hospodárenia na poľnohospodárskych nehnuteľnostiach obhospodarovaných Židmi č. 108/1942 Sl. z., čím pri ŠPÚ vznikla nová inštitúcia – Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov (FSPM). Ten mal za úlohu spravovať židovskú pôdu, na ktorej sa ešte nezačala uskutočňovať pozemková reforma (resp. prídelové konanie).⁶⁸ Do funkcie ústredného riaditeľa Fondu bol menovaný poslanec František Bošňák. Ďalšími orgánmi úradu boli miestne správy, ktoré začali vznikáť ihneď po vyhlásení jeho štatútu v júli a v auguste 1942 a podliehali kontrole oblastných inšpektorátov.

Fond pre správu poľnohospodárskych majetkov spravoval za istý poplatok, odovzdaný Štátnemu pozemkovému úradu, poľnohospodárske nehnuteľnosti, ktoré pripadli štátu na základe nariadenia č. 198/1941 Sl. z. (ak mu ich odovzdal ŠPÚ) a tie, ktoré mu prideliло ministerstvo hospodárstva podľa zákona č. 108/1942 Sl. z. do bezplatného užívania. Majetky obhospodaroval buď vo vlastnej réžii, alebo ich mohol dať do prenájmu dovtedy, kým nepadlo definitívne rozhodnutie o ich osude.⁶⁹

Akútny nedostatok kvalifikovaných miestnych správcov riešilo vedenie Fondu neraz ponechaním bývalých židovských majiteľov na poštátnených majetkoch ako poradcov. Nezanedbateľný počet židovských zamestnancov Fondu (v roku 1943 dosiahol asi 400)⁷⁰ tak spolu s rodinami získal v slovenských podmienkach jedinečnú možnosť ochrany nielen pred deportáciami, ale aj pred inými perzekučnými opatreniami domáceho režimu.

Vo veľmi krátkom čase prevzal Fond do svojej správy rozsiahle pozemky bývalých židovských vlastníkov. Iba do konca roka 1942 mu ŠPÚ odovzdal poľnohospodárske nehnuteľnosti vo výmere viac ako 14 000 ha. Podľa správy K. Klinovského z 30. septembra 1943 to bolo už 16 311 ha ornej pôdy, 3 739 ha lúk a pastvín, 131 ha vinohradov a ovocných sádov, 6 388 ha lesov a 528 ha ostatnej pôdy (celkovo 27 097 ha). Lesy, ktoré ešte neboli odovzdané FSPM, spravovalo ministerstvo hospodárstva. Správa ale

67 SNA, f. ŠPÚ, Obežníky ŠPÚ v roku 1941.

68 *Slovenský zákonník*, 1942, Zákon č. 108/1942 Sl. z. o zabezpečení hospodárenia na poľnohospodárskych nehnuteľnostiach, Židmi obhospodarovaných.

69 *Slovenský zákonník*, 1942, Zákon č. 108/1942 Sl. z. o zabezpečení hospodárenia na poľnohospodárskych nehnuteľnostiach, Židmi obhospodarovaných.

70 SNA, f. FSPM, Dodatky, č. 875/44-S.

nezahŕňala tie pozemky, ktoré Fond prenajal (FSPM totiž prenajímal viac ako 600 hospodárstiev s rozlohou 6 213 ha, pričom z veľkej väčšiny išlo o menšie hospodárske celky do 10 ha).⁷¹

Napriek tomu, že pozemková reforma prebiehala už dlhšiu dobu, ŠPÚ stále presne nevedel, s akým rozsahom židovskej pôdy môže v rámci nej počítať. Základný predpoklad arizácie – jej súpis – síce slovenská vláda uskutočnila už v lete 1939, nespoľahlivosť získaných údajov si však v nasledujúcich rokoch vyžiadala jeho opakovanie. Nešlo len o prípady, keď majetky neboli do výkazu židovských nehnuteľností (úmyselne či nedopatrením) prihlásené, ale aj o stále širšie ponímanie toho, čo štát považoval za židovské vlastníctvo. Majetky, ktoré v roku 1939 nespádali do kategórie židovských, sa v tejto skupine ocitli v dôsledku stále bujnejúcich perzekučných opatrení slovenskej vlády. Roku 1942 preto ŠPÚ realizoval nový súpis, podľa ktorého Židia na Slovensku vlastnili 80 766 ha pôdy, avšak vzhľadom na fakt, že do tohto výsledku nebola zahrnutá pôda, ktorá už prešla do vlastníctva „árijcov“ v predchádzajúcom období (pridelom alebo kúpou), pripočítal k nej ŠPÚ ďalších 8 771 ha (?).⁷² Z tohto rozsahu ŠPÚ do 1. decembra 1942 pridelil alebo predal 10 154 ha pôvodne židovskej pôdy v 67 obciach (celkovo išlo o 17 885 ha pôdy z pozemkovej reformy v 147 obciach).⁷³ Kúpnopredajnými zmluvami, ktoré sa mohli uzatvárať do 31. mája 1941 a schválil ich Štátny pozemkový úrad, zmenilo v roku 1942 majiteľa 798 ha.⁷⁴ Po spočítaní celkovej výmery pôdy, ktorá do konca roka 1942 prešla pozemkovou reformou a predajov so súhlasom ŠPÚ, možno povedať, že do decembra 1942 prešlo do „kresťanských rúk“ minimálne 22 656 ha pôdy.

Podľa ustanovení zákona č. 46/1940 Sl. z. mal mať ale ŠPÚ omnoho širšie možnosti nadobudnutia pôdy pre pozemkovú reformu ako len arizovaním židovských majetkov. Nereálne predstavy jej tvorcov sa týkali hlavne práva výkupu zo strany ŠPÚ v prípade, ak majetok presahujúci 50 ha (alebo jeho časť) scudzoval nežidovský vlastník a slovenský občan. Práve do tohto zdroja reformy vkladali pôvodne jej autori najväčšie nádeje, ktoré sa ale vo veľmi krátkej dobe ukázali ako falošné. Potvrzuje to aj štatistika, podľa ktorej pozemkový úrad od začiatku platnosti zákona č. 46/1940 Sl. z. do konca roka 1942 síce odsúhlasil 193 odpredajov v celkovej rozlohe 5 620 ha, právo výkupu si však neuplatnil ani jediný raz. Ako nie veľmi úspešné sa ukázalo aj získavanie nehnuteľností v súdnom predaji (dražbe), ak išlo o poľnohospodársky majetok osoby vlastniacej viac ako 50 ha poľnohospodárskej pôdy. Do konca roka 1942 ŠPÚ toto zákonné ustanovenie využil len v šiestich prípadoch (v hodnote takmer 5 mil. Ks). Ďalší zo spôsobov nadobudnutia pôdy v rámci pozemkovej reformy – výkupom majetkov od cudzincov bez ohľadu na ich výmeru – ostal tiež nevyužitý. Štátny pozemkový úrad v podstate iba udeľoval svoj

71 Podľa údajov ŠPÚ viedli v roku 1943 miestne správy 250 hospodárskych celkov s výmerou 30 až 300 ha. Fond v tomto čase hospodáril asi s 33 000 ha pôdy, z toho prostredníctvom dozorných majetkov s 1 800 ha. O niečo neskôr, v marci 1944, spravoval 25 875 ha poľnohospodárskej pôdy, v júni 1944 už 28 736 ha pôdy. Jiří Doležal na základe nedatovanej správy uvádza, že k Fondu patrilo 364 hospodárstiev, z ktorých viac ako polovica mala nad 20 ha (77 dokonca nad 100 ha). SNA, f. ŠPÚ, k. 11, č. 102/43-os., SNA; f. FSPM, Počiatočný a konečný inventár dozorných majetkov Fondu; RYCHLÍK, Priprava a priebeh pozemkovej reformy, ref. 1, s. 156; DOLEŽAL, ref. 1, s. 345-346.

72 SNA, f. MH, k. 965, Štatistika pozemkovej reformy.

73 SNA, f. ÚPV, k. 241, Správa predsedu ŠPÚ o činnosti v roku 1942.

74 Do konca roka 1941 išlo podľa K. Klinovského v takýchto prípadoch asi o 3 589 ha.

súhlas s ich odpredajom. Od leta 1939, keď bolo prijaté vl. nar. č. 146/1939 Sl. z., do decembra 1942 schválil úrad predaj pôdy cudzincov v 495 prípadoch vo výmere 30 133 ha.⁷⁵ Zároveň ŠPÚ, vychádzajúc z princípu reciprocity, povolil niekoľkým cudzincom získať pozemky na Slovensku (266 ha).

Štátny pozemkový úrad sa vo svojej činnosti venoval naďalej i revízii pozemkovej reformy medzivojnového Československa, avšak bez väčšieho úspechu. Do konca roka 1942 jej podrobil 55 majetkov, no vybavil iba 29 z nich. Z tohto počtu prevzal 15 majetkov (2485 ha), pričom ich pôdu prideliť buď v riadnom pridelovom konaní (940 ha), vo forme skráteneho pridelu (1326 ha), alebo prostredníctvom drobného odpredaja (218 ha).⁷⁶ Do pôsobnosti ŠPÚ spadalo i povoľovanie scudzenia, zaťaženia alebo árendy pôdy získanej zo záboru. V rokoch 1939 – 1942 tak úrad povolil ďalšie scudzenie (podľa § 7 tzv. záborového zákona) celkovo v 176 prípadoch vo výmere 11 534 ha.⁷⁷

Ako už bolo uvedené, ŠPÚ v rámci svojich kompetencií riešil aj prípady „politických zbohatlíkov“, ktoré mu postúpila k tomuto účelu zriadená Komisia. Prax však ukázala, že revíziou majetkov tejto kategórie osôb sledoval režim predovšetkým vlastné propagandistické ciele. Pozemkový úrad v závere roka 1942 síce predpokladal, že týmto opatrením získa asi 17 250 ha poľnohospodárskej pôdy, do tej doby ale prevzal len 15 majetkov, z čoho bolo 9 poľnohospodárskych (735 ha) a 6 domových či stavebných nehnuteľností.⁷⁸

V súvislosti s činnosťou ŠPÚ v roku 1942 je nutné spomenúť i jeho podiel na uzavretí niekoľkoročných rokovaní s Maďarskom ohľadom odškodnenia slovenských utečencov z odstúpeného územia, ktoré vyvrcholili podpísaním vzájomnej dohody vo februári 1942.

Veľkým problémom pri hodnotení zmien v rozložení pozemkovej držby po roku 1939 a s tým súvisiacej pozemkovej reformy je rozporuplnosť štatistických údajov, a to nielen tých, ktoré pochádzajú z rozdielnych prameňov. Pomerne často si odporujú informácie o výsledkoch reformy z dielne samotného ŠPÚ. Potvrďuje to aj jeho štatistika z roku 1943, ktorá nezodpovedá vyššie uvedenému stavu reformy ku koncu roka 1942. Podľa nej do decembra 1942 celkovo zmenilo majiteľa prostredníctvom schválených odpredajov 4 757 ha pôdy (574 prípadov) a ŠPÚ pozemkovou reformou za rovnaký čas „zlikvidoval“ 18 991 ha bývalej židovskej pôdy v 201 katastrálnych územiach.⁷⁹

---

75 Je však pozoruhodné, že podľa správy K. Klinovského ŠPÚ do konca roka 1941 odsúhlasil odpredaj pôdy cudzích štátnych príslušníkov v rozsahu 42 064 ha (!). SNA, f. ÚPV, k. 241, Správa o činnosti ŠPÚ v roku 1941.

76 Podľa K. Klinovského sa revízia prvej pozemkovej reformy v roku 1942 uskutočnila na výmere 1 136 ha u 16 bývalých pridelcov. SNA, f. ÚPV, k. 241, Správa predsedu ŠPÚ o činnosti v roku 1942. Podľa historika J. Rychlíka bol stav rozdelenia židovskej pôdy v roku 1942 nasledovný: prideliť v rámci reformy 22 441 ha a FSPM 16 311 ha, spolu teda 38 752 ha. 8 136 ha síce patrilo Fondu, ale bolo zároveň árendovaných. SNA, f. FSPM, k. 1, 328/44-S; RYCHLÍK, Príprava a priebeh pozemkovej reformy, ref. 1, s. 156.

77 SNA, f. MH, k. 965, Štatistika pozemkovej reformy.

78 Ref. 77.

79 Podľa štatistiky došlo k schváleniu odpredaja židovskej pôdy roku 1939 v 50 prípadoch (1 238 ha), roku 1940 v 137 prípadoch (1 421 ha), roku 1941 v 287 prípadoch (939 ha) a roku 1942 v 100 prípadoch (1 159 ha). ŠPÚ prideliť či predal roku 1941 5 173 ha židovskej pôdy v 87 obciach a roku 1942 13 818 ha

Z nej bolo v rokoch 1941 a 1942 vytvorených 79 roľníckych dedičných hospodárstiev, 33 väčších majetkových celkov, 3 047 drobných prídelov a 48 iných druhov prídelu (prešťahovanie Oravcov, árendy kolonistov, hospodárske liehovary, tehelne a pod.), čo spolu tvorilo 3 207 prídelov.⁸⁰ V prípade Oravcov išlo o relokáciu obyvateľov zo zátopového územia Oravskej priehrady, pričom obyvatelia postihnutých obcí mali byť odškodňovaní práve židovskými nehnuteľnosťami.

Ďalší vývoj pozemkovej reformy v roku 1943 charakterizoval zreteľný pokles arizácie židovských majetkov, ktoré v tom čase boli už len jediným relevantným zdrojom poľnohospodárskych prídelov. Prídelovanie pôdy sa v tejto dobe malo týkať už len pozemkov s menšou výmerou alebo neodborne vedených majetkov, kým od rozdeľovania väčších židovských statkov sa ustúpilo s ohľadom na národohospodárske dôsledky.⁸¹

ŠPÚ v rámci zmien vo výkone reformy v roku 1943 tiež zrušil vyhláškou č. 341/1943 Úr. n. árendálne a nájomné zmluvy, ktoré sa týkali bývalých židovských poľnohospodárskych nehnuteľností (árendy boli vypovedané celkovo v 613 obciach⁸²) a stanovil spôsob prídelovania a odpredávania židovských nehnuteľností v skrátanom prídelovom konaní alebo formou verejnej dražby, na ktorej sa mohli zúčastniť len členovia HSLS a frontoví vojaci.⁸³ Podľa historika Jiřího Doležala sa v roku 1943 konalo 2 700 a o rok neskôr už len 560 verejných dražieb, na ktorých sa za priemernú cenu 13 500 Ks za 1 ha vydražilo 2 204 ha pôdy (1 722 ha v roku 1943).⁸⁴ V rámci riadneho prídelového konania úrad v roku 1943 pridelil 3 396 ha pôdy.⁸⁵ Podľa správy K. Klinovského mal do konca septembra 1943 Štátny pozemkový úrad celkovo prideliť alebo predat' 22 515 ha židovskej pôdy.⁸⁶

Roku 1943 stále evidujeme aj prevod židovskej pôdy na základe schválenia kúpnopredajných zmlúv Štátnym pozemkovým úradom, hoci išlo už len o 41 predajov a výmeru 507 ha. Jiří Doležal vyčíslil priemernú cenu takto scudzovanej pôdy na asi 14 500 Ks.⁸⁷ Podľa údajov o činnosti Štátneho pozemkového úradu k 30. septembru 1943 poskytnutých snemu, takýmto spôsobom prešlo do „kresťanských rúk“ 4 757 ha pôdy. Celkovo tak k tomuto dňu získali kresťania 27 272 ha židovských nehnuteľností (po pripočítaní pôdy, ktorá prešla pozemkovou reformou).⁸⁸

Podľa J. Doležala sa v roku 1944 konalo už len 560 verejných dražieb, na ktorých sa vydražilo 482 ha pôdy,⁸⁹ kým riadnym prídelovým konaním úrad v roku 1944 pridelil

v 114 obciach. SNA, f. MH, k. 965, Štatistika pozemkovej reformy. Bližšie pozri: RYCHLÍK, Pozemková reforma, ref. 1, s. 259-263.

80 SNA, f. MH, k. 965, Štatistika pozemkovej reformy.

81 DOLEŽAL, ref. 1, s. 345.

82 Podľa J. Doležala išlo v tomto prípade o celkovú výmeru 2 355 ha.

83 V záujme urýchlenia pozemkovej reformy bolo upravené odovzdávanie držby nehnuteľností novým nadobúdateľom aj v júli 1944 obežníkom ŠPU o prídelovom konaní na základe najvyššej ponuky uchádzačov. SNA, f. Pracovná skupina (ďalej PS) E pri ŠPÚ, k. 159, Obežník č. 3516/43 prez.

84 RYCHLÍK, Príprava a priebeh pozemkovej reformy, ref. 1, s. 157; DOLEŽAL, ref. 1, s. 347.

85 DOLEŽAL, ref. 1, s. 347.

86 SNA, f. ŠPÚ, k. 19, č. 4159/43 prez.

87 DOLEŽAL, ref. 1, s. 336.

88 Pochybnosti ale vyvoláva fakt, že iné údaje ŠPÚ uvádzajú výmeru 4 757 ha pôdy zo schválených odpredajov už k záveru roka 1942.

89 RYCHLÍK, Príprava a priebeh pozemkovej reformy, ref. 1, s. 157; DOLEŽAL, ref. 1, s. 347.

ešte 493 ha židovskej pôdy.⁹⁰ Nemôže ísť ale o presné údaje, pretože len od septembra do konca decembra 1944 uverejnil *Gardista* na svojich stránkach informácie o dražbách a prideloch židovských nehnuteľností vo výmere 1 641 ha, ktoré získalo 1 380 osôb (z toho 415 vojakov). Čísam J. Doležala celkom nezodpovedá ani obsah dokumentov z Pracovnej skupiny E pri ŠPÚ a miestnych správ FSPM na území jej okresov (Hlohovec a Nitra), podľa ktorých tu bolo v roku 1944 vyňatých zo správy Fondu a predaných viac ako 400 ha židovských majetkov, pričom viac ako 200 ha sa predalo ešte v roku 1945 (!). K predajom a dokonca k drobeniu veľkých hospodárstiev prichádzalo (minimálne) v roku 1944 aj mimo pôdy priamo spravovanej Fondom.

Odchýlenie sa od princípu neparcelovania veľkostatkov v roku 1944 môžeme dať do súvislosti so zhoršovaním finančnej situácie štátu v tomto období. Vyplýva to zo záznamu zasadnutia slovenskej vlády z 8. augusta 1944, keď sa rozhodla vyriešiť finančné ťažkosti vznikajúce štátu pri splácaní záväzkov a pokrývaní jeho potrieb poskytnutím pôžičky zo strany Slovenskej národnej banky vo výške 300 mil. Ks, splatnej do 30. septembra 1944. Do tej doby malo ministerstvo financií navrhnúť a pripraviť opatrenia nevyhnutné k zlepšeniu stavu štátnej pokladnice. Podľa vlády do úvahy prichádzalo v tejto súvislosti niekoľko zdrojov, nezabúdajúc pritom na majetok odobratý zdedimovanej židovskej komunite. V konkrétnych návrhoch išlo o použitie peňazí na židovských vkladných knižkách a na ich viazaných účtoch, ako aj o výťažok z predaja bývalých židovských majetkov, ktoré spravoval Ústredný hospodársky úrad i ŠPÚ. Ďalšiu hotovosť mali priniesť financie odčerpané samosprávou, rozšírenie povinnej držby štátnych papierov (nútená pôžička) a rozšírené použitie dodávateľských poukážok. Odľahčiť štátu malo aj presunutie niektorých (najmä sociálnych) úloh na iné verejné inštitúcie.⁹¹ Vo svetle týchto informácií sa nejaví ako náhoda, že vláda na svojom zasadnutí o niekoľko dní neskôr (17. augusta) 1944, keď už bolo ťažké pochybovať o výsledku vojny, vypočula správu K. Klinovského o stave pozemkovej reformy a vzala na vedomie jeho „*prisľub*“, že z majetku FSPM⁹² prideli a odpredá 2 301 ha.⁹³ V tomto smere prisľúbili ŠPÚ pomoc aj ministerstvo financií a ministerstvo dopravy a verejných prác poskytnu-

90 DOLEŽAL, ref. 1, s. 347. Vlastislav Bauch uvádza, že podľa správy o pozemkovej reforme zo 17. 8. 1944 bola táto vykonaná na 32 471 ha pôdy. BAUCH, Pozemková reforma, ref. 1, s. 378.

91 SNA, f. Národný súd (ďalej NS), Tn 74/75 Gejza Fritz, mf. A-881, Zápisnica zo zasadnutia vlády z 8. augusta 1944.

92 Zaujímavé údaje osvetľujúce celkovú činnosť FSPM pochádzajú z Povereníctva poľnohospodárstva a pozemkovej reformy (PPPR) z apríla 1948, keď sa riešila likvidácia Fondu. Podľa nich tejto inštitúcii chýbalo v tom čase 510 mil. Kčs, z čoho tvorili zálohy od ŠPÚ 35 mil. Kčs, v rovnakej výške sa pohybovali daňové dlžoby a nedoplatky za užívanie majetkov do prechodu frontu 14 mil. Kčs. Najvýraznejšou položkou však boli dlžoby vyplývajúce z reštitučných nárokov pôvodných majiteľov, a to vo výške 350 mil. Kčs. Táto suma predstavovala ekvivalent výnosov z majetkov v správe Fondu v období, keď z nich ich pôvodní majitelia nemohli mať žiadny úžitok (v súčasnosti však nie je jasné, na základe akých údajov k tomuto číslu povereníctvo dospelo). Fondu v rovnakej dobe stále dlžil ŠPÚ sumu v hodnote 28 mil. Kčs a naďalej evidoval pohľadávky z vojnových dodávok vo výške 25 mil. Kčs. Podľa tohto prameňa vyhodnotil Fond vojnové škody na vlastnom majetku na úrovni 66 mil. Kčs, z dokumentov však vyplýva, že krátko po vojne vyčíslil FSPM rovnakú položku na viac ako 91 mil. Kčs. SNA, f. FSPM, k. 8, bez č.; NA Praha, f. MV I-NR, k. 2484, č. B 2640/1.

93 SNA, f. NS, Tn 20/45, mf. A-864, Čiastočný výpis zo zápisnice zasadnutia vlády zo 17. 8. 1944.

tím geometrov.⁹⁴ Vláda tak umožnila osobám lojálnym k HSĽS doslova v posledných chvíľach vládneho režimu ešte participovať na obohacovaní sa zo židovského majetku. Nešlo, samozrejme, o nový jav, realizovanie pozemkovej reformy bolo od jej počiatkov úzko späté s organizáciami HSĽS⁹⁵, Hlinkovej gardy, ako aj so zástupcami obcí a s najvyššími predstaviteľmi štátu, bez ktorých dobrozdani a posudkov mohol byť žiadateľ o prídel len ťažko úspešný. Výber prídelcov sa však začal riadiť čisto politickými kritériami predovšetkým v súvislosti so zmenenou vojenskou situáciou v roku 1943, keď štát povolil účasť na dražbách pozemkov len členom strany a frontovým vojakom.

Bez ohľadu na fakt, že presnému zhodnoteniu výsledkov pozemkovej reformy bránia neúplné a často dokonca protichodné údaje o jej priebehu, je zrejmé, že očakávania, ktoré do nej slovenská verejnosť i politická reprezentácia vkladala, nenaplnila. Dôvodom pritom nie je len skutočnosť, že nebola nikdy dokončená. V dôsledku spôsobu jej nastavenia a konkrétnej realizácie nemohla na slovenskej dedine dosiahnuť výraznejší sociálny ani hospodársky účinok. Vládnuci režim preto nebol schopný uskutočniť svoj úmysel vybudovať v krajine silný roľnícky stav, ktorý by bol jeho oporou a pozemkový majetok „slovakizovať“.

* Štúdia vznikla v rámci projektov VEGA č. 2/0071/15 *Slovensko za medzivojnovnej ČSR a za vojnovnej Slovenskej republiky – otázky diskontinuity a continuity v politike, hospodárstve, spoločnosti a kultúre* a APVV-0628-11 *Štátne hranice a identity v moderných slovenských dejinách v stredoeurópskom kontexte* riešených na Historickom ústave SAV.

ÄNDERUNGEN AN DEM GRUNDSTÜCKSEIGENTUM IN DER SLOWAKEI IN DEN JAHREN 1939 – 1945

MARTINA FIAMO VÁ

Das Hauptziel der slowakischen Bodenreform aus den Jahren 1939 – 1945, das von der Regierungsmacht auch der Öffentlichkeit präsentiert wurde, beruhte in der Bildung einer starken mittleren Bauernschicht als „Elite und Wirbelsäule“ des slowakischen Volkes. Dieses Ziel stand im Zusammenhang mit der proklamierten Absicht der slowakischen Regierung, die sozialen Probleme der Landwirte zu lösen, wozu sich die Regierung schon während der Vorbereitung des Gesetzes über die Bodenreform äußerte. Auf der anderen Seite war die Befriedigung der Bodenansprüche der Mehrheit der slowakischen Bauern nicht realistisch. Die Art, wie das Gesetz über die Bodenreform

94 Prednosta učtarne ŠPÚ Pavol Drahoš vo svojej výpovedi pred Národným súdom tvrdil, že ŠPÚ bol v júli 1944 požiadaný ministrami hospodárskeho komitétu, aby „pre rezort finančný pod titulom zaopatrenia mobilných finančných prostriedkov uvoľnil sumu 150 000 000 Korún... avšak obvinený [K. Klinovský] sa natoľko bránil, že trval na tom, aby to bola len pôžička na jeden rok a znížil túto sumu na 50 000 000 Korún. Túto sumu koncom roku 1945 dostal ŠPÚ nazad. Ministerstvo financií použilo z tejto sumy len asi 2 – 3 000 000 Korún“. SNA, f. NS, Tn 20/45, mf. A-863, Výpoveď Pavla Drahoša zo 17. 1. 1946 pred Národným súdom.

95 V archívnom materiáli nachádzame množstvo opakovaných intervencií predovšetkým Generálneho sekretariátu HSĽS.

vom 1940 geschrieben wurde, stellte ihre Verwirklichung in so komplizierter Weise dar, dass sich der erste Ankauf und die Zuteilung des Bodens erst im April 1941 vollzogen.

In der gleichen Zeit wurde zugleich offensichtlich, dass die einzige tatsächliche Quelle der Bodenreform nur der Boden von Juden sein kann. Der Vorgang der Bodenreform in der Slowakei reduzierte sich allmählich auf die Arisierung. Der Boden sollte den „moralisch erhaltenen“ slowakischen Bürgern – Christen – zugeteilt werden. Trotz der wiederholten Erklärung des Staatlichen Bodenamtes, das mehrfach die Absicht erklärte, die Reform im Interesse „des gesamten Volkes“ und nicht nur manchen Einzelpersonen zu verwirklichen, war die Wirklichkeit eine andere. Im Rahmen der Reform wurden oft die Interessen der Personen berücksichtigt, die mit Hlinkas slowakischen Volkspartei verbundenen waren, die der Regierung loyal waren und die, die in der Ausstoßung der Judengemeinde aus dem wirtschaftlichen Leben eine große Gelegenheit zu Selbstbereicherung sahen. Durch solche Einbeziehung der Mehrheitsgesellschaft in die Verbrechen, gerichtet gegen Juden, versuchte das Regime auch ihre Treue zu „kaufen“. Die Ergebnisse der Reform erfüllten aber die Erwartungen der Regierung nicht und ihre Bodenreform brachte keine prinzipiellen Änderungen auf dem slowakischen Lande.

PhDr. Martina Fiamová, PhD.
Historický ústav SAV
P. O. BOX 198, 814 99 Bratislava, Klemensova 19
e-mail: histfiam@savba.sk